

Jesuitten Henrik Mandixen og andre konvertitter fra Flensborg i reformationsårhundredet.

Af Vello Helk.

I sidste halvdel af det 16. århundrede var Flensborg en af de største handelsbyer i det danske monarki. Byens flåde var betydelig større end Københavns. Købmænd besøgte messerne i Frankfurt og Leipzig, og handelsforbindelserne strakte sig helt til Italien. Den økonomiske blomstring påvirkede også den åndelige kultur. Storkøbmænd sendte deres børn til udenlandske universiteter, og ved hjemkomsten bragte de et pust af den europæiske dannelse med sig, som gav et mærkbart udslag i interesse for bøger, musik og kunst. Flere af de unge udenlandsfarende kom også i forbindelse med den katolske kirke, og enkelte fattede levende interesse for den med trosskifte som følge. I forbindelse med mine studier om modreformationen i Norden er jeg stødt på nogle af dem. I det følgende vil jeg prøve at samle de spredte notitser om deres skæbne.

Der er skrevet meget om den flensborgske franciskanermunk Lütke Naamensen, der levede i sin hjemby mange år efter reformationen uden at lægge skjul på sit katolske sindelag. Derimod synes det helt ubekendt, at en anden flensborger fra en af byens førende familier få år før broder Lütkes død konverterede til katolicismen og indtrådte i jesuiterordenen.

I 1565 oprettede jesuitterne under deres fremstød mod nord et kollegium i Braunsberg, en vigtig by i den lille katolske enklave Ermland, midtvejs mellem Danzig og Elbing. Fire år senere knyttedes der til kollegiet et noviciat,

hvor unge ordenskandidater kunne gennemgå deres prøvetid¹. Noviciatets første optagelsesprotokol havnede efter svenskernes erobring af Braunsberg 1626 sammen med andre jesuiterarkivalier i Sverige og findes nu i Uppsala universitetsbibliotek. Dermed er der bevaret en førsterangs kilde, som giver et udmærket indblik i kvaliteten af de emner, der rekrutteredes som ordensmedlemmer². Blandt dem, der viede deres liv til den forholdsvis unge ordens tjeneste, var en ung flensborgenser ved navn *Henrik Mandixen*. Efter sin indtræden blev han den 27. april 1572 efter ordenens regler underkastet en indgående eksamination, som opruller hele hans levnedsløb³.

Den unge novice oplyste, at han var født i september 1536 som den ældste søn af borgmester Marcus Mandixen og Metta Holst⁴. Indtil sit 13. år blev han undervist i hjembyen og erhvervede derigennem det elementære grundlag. Derefter fortsattes skolegangen i Lüneburg, hvor han var fem år og blev færdig med retorik, altså med gymnasiets kursus, desuden hørte han også dialektik. Derpå fulgte immatrikulationen i Rostock — ifølge matriklen i august

¹) B. Duhr, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im XVI. Jahrhundert*, I (1907) s. 180 f. D. angiver 1570 som noviciatets oprettelsesår, men ifølge den nedennævnte optagelsesprotokol optoges de første novicer allerede 1569. Braunsbergs betydning for den nordiske mission vil blive mere indgående behandlet i en større afhandling, som den foreliggende er en udløber af.

²) Håndskriftet bærer signatur H. 167. Det omfatter optagelserne i tiden 1569—75.

³) Kun svarene er indført. Spørgsmålene findes trykt i *Constitutiones et declarationes examinis generalis Societatis Jesu* (Rom 1570 og flere senere udgaver).

⁴) Marcus Mandixen († 1567), rådmand fra 1545, nævnes som borgmester 1561, se Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt, *Personalhistoriske oplysninger om borgmestre, rådmænd, byfogeder og byskrivere i Flensborg 1550—1848* (1961) s. 15. Særlig interessant er oplysningen om hans hustru, hvis navn hidtil ikke har været kendt. Hun er rimeligvis i familie med borgmesteren Frantz Holst, se *ibid.*

1555⁵ — og også der studerede han fem år. Han beskæftigede sig bl. a. med Aristoteles' etik, med Ciceros taler og i græsk med Homer og Hesiod. De to sidste år viede han studiet af civilretten. Efter nogen tids forløb begav han sig til Paris, hvor han fortsatte det juridiske studium. Her fattede han interesse for teologien og gik 1562, kort før hjemrejsen, over til katolicismen. Efter Parisopholdet, som strakte sig over to år, var det hans mening at fortsætte studierne i Köln, men da pesten rasede i denne by, varede det tre år, inden han kunne føre sit forsæt ud i livet. I Köln studerede han jura tre år⁶ og tog sig dernæst et års tid af en adelsmands sager, virkede altså som præceptor. De langvarige studier resulterede dog ikke i en akademisk grad.

Mandixen betonedes, at han siden sin omvendelse havde interesseret sig mere for teologien end for juraen. Efter hjemkomsten fra Paris beviste han sit fromme sindelag ved dagligt at fremsige psalterne »Miserere mei Deus« og »De profundis«. I Köln fremsagde han daglig de syv bodspsalmer og overværede katolske gudstjenester. Af hans forsigtige vendinger fremgår dog, at han ikke synes at have skiltet med sit tilhørsforhold til den katolske kirke. Efter opholdet i Köln blev han atter hjemme tre år. Han beskæftigede sig da med læsning af kirkefædre og andre hellige skrifter.

Man får ikke indtryk af, at Henrik Mandixen var en karakterfuld eller særlig begavet person. Han indrømmede selv, at hukommelsen var middelmådig, men understregede samtidig lysten til læsning. Et indre kald til at virke til gavn for det af den lutherske pest inficerede hjemland angav han som grund til, at han havde meldt sig som novice inden for jesuiterordenen; han bedyrede, at han

⁵) A. Hofmeister, Die Matrikel der Universität Rostock II (1891) s. 130.

⁶) Hans navn findes imidlertid ikke i den utrykte universitetsmatrikel fra denne periode, Hs. Univ. 24, Historisches Archiv der Stadt Köln.

syntes godt om ordenens mål og indretning, og lovede at underkaste sig sine overordnede i et og alt, følge deres anvisninger og afgørelser i alle tilfælde. Endvidere afgav han en forsikring om, at han var besjælet af ønsket om at leve og dø i ordenens tjeneste.

Eksaminationen giver os udmærket indblik i, hvor grundigt ordenen udforskede sine medlemsemner. Man får desuden at vide, at Mandixen var forblevet ugift, at han ikke led af nogen helbredsskavanker, at han ikke skyldte penge væk, og at han kunne læse og skrive korrekt⁷.

Hvordan kom Mandixen i forbindelse med jesuiterordenen? Det havde været nærliggende at tro, at han havde gunstig lejlighed dertil i Köln, den første tyske by, hvor jesuitterne allerede så tidligt som 1544 fandt fodfæste⁸. Det synes imidlertid ikke at have været tilfældet. Han nævner ikke jesuitterne i Köln ved sin eksamination. En direkte forbindelse med dem fremgår heller ikke af hans beretning om sin kaldelse til ordenen, som er bevaret i jesuiterarkivet, selv om han deri nævner, at han netop i Köln efter læsning af missionsberetninger fra Indien blev besat af et inderligt ønske om at indtræde i ordenen. Han blev dog forhindret af nogle ikkejesuitter, der fortalte, at jesuitterne ikke havde noget at leve af, og at det derfor ikke var let at blive optaget. Den unge konvertit følte sig dog stadig draget mod den religiøse gerning. Efter hjemkomsten aflagde han over for Gud løfte om kyskhed, hvis Gud til gengæld ville skænke ham denne nåde. Vennerne prøvede på at overtale ham til at ægte en velhavende enke. For at undgå dette drog han til Danzig, hvor han agtede at skrifte til en katolsk gejstlig. Han ankom påskedag (6. april), men kunne ikke træffe en præst. Da bød sig en lejlighed til at komme videre til Braunsberg, hvor han skriftede til en jesuiterpater. Der fik han også oplysning om

⁷) Upps. Univ. Bibl. H. 167, s. 93 f.

⁸) Duhr I, s. 33 ff.

åndelige exercitier, som han gerne ønskede at gøre, og han havde så stort udbytte af dem, at han indtrængende bad om optagelse, som skete den 17. april, efter tidsintervallet at dømme allerede efter den første uges exercitier⁹. Kort efter, 5. juni 1572, aflagde han sine første løfter. I overensstemmelse med ordenens skik og brug skulle novicerne også udføre lægbrødrenes arbejde. I samme efterår havde Mandixen hvervet som sygepasser¹⁰.

I de følgende år kan vi følge ham i kollegiets regnskabsbog. I marts 1573 sendtes han med nogle andre til Vilna og fik i den anledning udbetalt rejsepenge (*viaticum*). Et år senere vendte han tilbage over Pultusk. I maj 1574 fik han et mindre beløb til hjemrejsen. Da har hans toårige prøvetid været omme, og han har åbenbart fået lov til at ordne sine sager inden den endgyldige optagelse. Opholdet i Flensborg har dog ikke været længe. Allerede i august finder vi ham atter i Braunsberg, og han sendtes da sammen med tre andre til Vilna¹¹. Under 4. marts 1575 noteres, at han har skænket sit noviciat-kollegium et større beløb, muligvis hans arvepart.¹² Dog opholdt han sig endnu i det følgende år i Vilna, hvor han i maj fik besøg af en nevø.¹³ Det kan opfattes som vidnesbyrd om, at han opretholdt

⁹) Archivum Romanum Societatis Jesu (jesuiterordenens centralarkiv i Rom, fork. ARSI), Fondo Ges. 2: III, f. 69 («Vocatio P. Henrici Mandixii»). Det må bygge på en misforståelse, når Oskar Garstein i sin bog «Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia» I (1963), s. 38 hævder, at Mandixen blev optaget i Köln o. 1565.

¹⁰) ARSI Pol. 7: I, f. 31v (personalfortegnelse for kollegiet i Braunsberg for tiden okt. 1571—okt. 1572: «Henricus Mandixius ex inferiore Saxonía. Annor. 36. Ingressus Brunsbergæ 17. Apr. 1572. Vovit primo 5. Junij 1572. Est infirmarius».)

¹¹) Også regnskabsbogen (*Liber rationum*) findes nu i Upps. Univ. Bibl. med signaturen H. 169. De pågældende indførsler f. 276v.

¹²) Ibid. f. 42: «Anno 1575 die 4. Martij, ex donatione Henrici Mandixij fratris nostri, hinc Braunsbergæ Societatem ingressi Mar. Prutenicas 148 g. 10». Forholdet til florin angaves som 1,5:1 og til svensk daler 1,75:1.

¹³) Ibid. f. 92.

forbindelsen med familien, og at man i Flensborg må have været klar over hans tilhørsforhold. Da ordensprovinsens repræsentant (prokurator) 1576 rejste til Rom til den ordinære prokuratorforsamling, fik han bl. a. til opgave at indhente generalens samtykke til præstevielse af Mandixen, der dengang var i Pultusk. Sagen var endnu ikke afgjort i september 1577, men tilladelsen er i hvert fald blevet givet.¹⁴ I tre år savnes der livstegn fra Mandixen. I disse år blev den nordiske mission lagt i faste rammer. Vejen blev banet af den norske jesuit Laurentius Nicolai Norvegus, der arbejdede i Sverige 1576—80, og af hans mere berømte ordensfælle, italieneren Antonio Possevino, der i samme periode som pavelig udsending foretog to rejser til Sverige for at forhandle med Johan III om katolicismens genindførelse. Alle anstrengelser i den retning løb dog ud i sandet, men denne livlige aktivitet resulterede i, at der 1579 på Possevinos initiativ oprettedes pavelige alumnater ved kollegierne i Braunsberg og Olmütz, hvor et stort antal nordiske ynglinge på pavestolens regning fik kost og logi samt undervisning. Da Possevino i september 1580 efter sin mislykkede svenske mission sammen med den udviste norske jesuit opholdt sig i Braunsberg, udfærdigede han en fortegnelse over de personer, der var knyttet til det nyoprettede nordiske alumnat, og blandt dem var Mandixen.¹⁵ Ikke længe efter, den 8. marts 1581, afgik den flensborgske jesuit ved døden, som en af de sidste, der blev ramt af en epidemi.¹⁶ Han blev knap 45 år gammel og havde virket i ordenens tjeneste kun 9 år.

¹⁴) Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Cod. 11977 (provinskongregationens akter) f. 45v. Generalen indrømmede også »omnibus Provinciis certis conditionibus, ut possit admitttere ad Sacerdotium quosdam non expectato responso ab urbe«. Emnet bragtes også på bane i et brev af 8. sept. 1577 til ordensgeneralen fra den polske jesuiterprovinsial Franz Sunyer (ARSI Germ. 156, f. 176).

¹⁵) ARSI Opp. NN. 326 f. 90.

¹⁶) ARSI Germ. 159 f. 63.

Det er ikke vanskeligt at opspore Mandixens katolske inspirationskilde i Flensborg. Sporene fører til den førnævnte Lütke Naamensen¹⁷.

Kort efter Lütkes tilbagevenden til sin hjemby i 1545 havde hans velhavende forældre testamenteret hele deres formue til »Guds ære og fattiges underhold«. Efter forældrenes død i 1549 gjorde sønnen imidlertid ingen tegn på at ville føre testamentets bestemmelser ud i livet. Først efter et par års forløb, da magistraten havde klaget til kongen, afsløredes, at broder Lütke først og fremmest agtede at oprette en skole, hvor man underviste unge i katolsk tro.

Ved testamentets oprettelse afsløres også den nære forbindelse til familien Mandixen. Familiens overhoved Marcus Mandixen blev udset til den ene eksekutor. Den efterladte formue kom også hans søn Henrik til gode. I 1552 anbefalede broder Lütke den unge mand til sin faders stipendium til studier i Rostock eller Louvain, hvorpå Henrik Mandixen 20. maj samme år afgav en højtidelig erklæring om efter endte studier at ville træde i staden Flensborgs tjeneste. I modsat fald var hans fader pligtig til at betale stipendiet tilbage¹⁸. Allerede før sin død 1567 havde faderen bestemt ham til sin efterfølger som eksekutor. Den unge mand var dog en række år fraværende,

¹⁷) Der foreligger en omfangsrig litteratur om denne mærkelige skikkelse. De væsentligste kilder er trykt af O. H. Møller i *Vermischte Nachrichten und Urkunden, welche ... Ludolphum Naamani ... betreffen* (1775) og *Erneuertes Andenken ... Ludolphus Naamani und dessen gottseligen Eltern* (1774). Kort biografi findes i *Flensborg Bys Historie I*, s. 176 ff. med yderligere kildehenvisninger. Se tillige *Zeitschr. f. Schl.-Holst. Geschichte XIV*, s. 197, Credo 1936 og det nyeste bidrag af J. Nybo Rasmussen, *Broder Lütkes Gymnasium trilingue* (i: *Niels Steensens Gymnasium* 1962).

¹⁸) H. O. P. Sejdlin, *Diplomatarium Flensborgense*, s. 532 ff. Det kan tilføjes, at også Thomas Adersen, der døde 1553, betænkte Henrik Mandixen, idet han testamenterede 1 mark til hver af Marcus Mandixens sønner i Lüneborg, se O. H. Møller, *Erneuertes Andenken* *Ehrn Thomas Attzersen ...* (1778) s. 2.

således at han først 1570 med broder Lütkes billigelse kunne overtage dette hverv¹⁹.

I et tillæg til testamentet bestemte broder Lütke 1560, at formuen sammen med huset skulle udgøre en stiftelse, der skulle yde understøttelse til skoleelever, der ville tjene Flensborg stad og kirke. Tillige skulle der oprettes en undervisningsanstalt, et »kollegium«. Han synes at have tænkt på en teologisk læreanstalt, en slags præsteseminar, og forestillede sig åbenbart, at undervisningen skulle meddeles i katolsk ånd. Ved stiftelsesbrevets konfirmation i 1566 sørgedes der dog for, at kongen og rådet fik det sidste ord med hensyn til den endelige udformning af skolens undervisningsplan. Broder Lütke har dog sikkert prøvet på at få katolske lærere. Det var imidlertid yderst vanskeligt, og han kom ud for skuffelser, som tilfældet med en vis Jacob Andersen viser. Denne dukkede op i Flensborg 1571 med falske anbefalinger, kaldte sig magister og indyndede sig hos broder Lütke, boede i hans hus på hans regning og synes at være udset til lærer ved den nye skole, sikkert ud fra den forudsætning, at manden var en god katolik. Imidlertid blev han dog temmelig hurtigt afsløret. Der kendes i øvrigt et brev fra ham til Henrik Mandixen, hvori han beretter, hvordan broder Lütke havde indstillet ham til lærerembedet, men magistraten havde nægtet at følge indstillingen, da man ønskede, at kandidaten skulle være bedre klædt. Derfor bad han Mandixen om at udvirke hos broder Lütke, at der blev skaffet noget tøj til ham. Med beklagelse konstaterede brevskriveren, at broder Lütkes velvilje var vendt fra ham på grund af bagtalelser, og han navngav endog ophavsmændene, navnlig en vis Boetius og hans kone²⁰.

Broder Lütke lagde ikke selv skjul på sit sindelag og prøvede tillige på at vinde andre. Han forsøgte således at

¹⁹) O. H. Møller, Erneueres Andenken ... Ludolphi Naamani ... s. 16.

²⁰) O. H. Møller, Vermischte Nachrichten ... s. 34—42.

påvirke den senere superintendent Jacob Fabricius, der boede hos ham et stykke tid. Den gamle mands forkærlighed for den katolske religion fik ham til at oversætte visse latinske og højtyske antilutherske skrifter til plat-tysk. Da han i slutningen af 1574 mærkede dødens nærhed, lod han forfatte en sidste viljesytring, et tillæg til det førnævnte testamente, hvori han fratog magistraten enhver myndighed over skolen, understregede, at hvad der end doceredes, skulle det være katolsk («Wat se meer willen, ofte schölen lesen, late ick by den Lectores und Gelerden, so idt doch catholisch»), og slettede det kongelige forbehold. Tilføjelsen blev dog aldrig konfirmeret.

Det var tillige hans sidste vilje, at hans bibliotek altid skulle blive ved skolen. Det var blevet katalogiseret af Henrik Mandixen²¹. Denne havde netop i sommeren 1574 efter to års noviciat hos jesuitterne fået lov til at besøge sin hjemby. Naturligvis optrådte han hjemme ikke åbenlyst som jesuit, men det er nærliggende at formode, at han ikke har holdt det hemmeligt for den gamle franciskanermunk. Måske var dennes ønske om at få gennemtrumfet en ændring af testamentet netop inspireret af Mandixens besøg. Men denne var ikke til stede, da hans faderlige rådgiver nytårsaften 1574 for stedse lukkede sine øjne. Den gamle mand har nok glædet sig ved tanken om, at i det mindste en af hans nærmeste gik i hans fodspor. Det har måske været meningen, at Mandixen skulle danne en slags fortrap for et større fremstød. Jesuiterordenens fremmarch og succes i Nordeuropa har sikkert gjort sit til at holde håbet levende hos broder Lütke, der kunne nære et lønligt håb om, at der måske ad åre ville blive oprettet et jesuiterkollegium i hans stiftelse. Dertil var forberedelserne truffet, og med Mandixen som exekutor af testamentet syntes tillige kontinuiteten sikret. Det kom dog

²¹) O. H. Møller, *Erneuertes Andenken ... Ludolphi Naamani ...* s. 28, note.

til at gå anderledes. Broder Lütkes sidste vilje ignoreredes totalt, og snart kom der en ny exekutor i stedet for Mandixen, som ikke kom til at gøre nogen betydelig indsats for den katolske religion i sin hjemby.

Man havde egentlig ventet at møde broder Lütke i den unge novices selvbiografi. Imidlertid fortav Mandixen hans eksistens, men forbindelsen er tydelig nok. Ved registrering af sin velgørers katolske bibliotek har den unge mand haft yderligere lejlighed til at gøre sig bekendt med katolske forfattere, og frøet til hans omvendelse synes at være sået i hans hjerte i hans hjemby, måske allerede, da han fik sin første undervisning, muligvis også med broder Lütke som lærer.

Ved sin eksamination gjorde Mandixen temmelig udførligt rede for sine familieforhold. Han hævdede da, at hans forældre var konverteret til katolicismen før deres død, og at faderen var blevet bragt så vidt gennem læsning af katolske bøger. Af kaldelsesberetningen fremgår, at omvendelsen har fundet sted før sønnens Parisophold²². På grund af mangel på en katolsk præst havde de dog ikke kunnet modtage de sidste sakramenter. Han havde i alt otte søskende, to yngre brødre og seks søstre, ingen af dem katolikker. Af brødrene var den ældste på det tidspunkt død, mens den yngste, som Mandixen betegnede som lærd og begavet, havde vendt sine interesser mod købmandskabet²³. Det var broder Matthias, der blev indskrevet sammen med Henrik i Rostock i august 1555, allerede da baccalaureus i jura²⁴.

Om sine søstre oplyste den vordende jesuit, at fire allerede var gift, den femtes indtræden i ægtestanden var nær forestående, mens den sidste endnu var mindreårig. Af andre kilder ved vi, at en af Mandixens søstre 1560 var

²²) ARSI Fondo Ges. 2: III, f. 69.

²³) Upps. Univ. Bibl. H. 167 s. 93 f. Mandixen siger også, at faderen var født og opvokset i lutheranismen, hvad dog ikke kan holde stik.

²⁴) Se note 5.

blevet gift med den senere rådmand Matthias Christensen. En anden druknede sig 1579. Året efter holdt Erik Marquardsen bryllup med Marcus Mandixens datter, vel den søster, der var mindreårig ved sin broders indtræden i jesuiterordenen 1572²⁵.

Henrik Mandixen var heller ikke den eneste konvertit fra Flensborg. I august 1567 indskreves ved det katolske universitet i Louvain en flensborgenser ved navn *Albert Morderus*. Den unge mand hørte til fattige studenter i en katolsk stiftelse, hvor flere norske studenter havde fundet ophold og husly før ham, deriblandt den senere berømte jesuit Laurentius Nicolai Norvegus²⁶.

Til de konverterede må også regnes intrigemageren *Andreas Lorichius* (Lorck), der stammede fra en fremtrædende familie i Flensborg, hvor hans broder Balthasar var en anset købmand. Lorichius, en udpræget kondottieretype, var en overgang i Frederik II's tjeneste, men efter at være faldet i unåde søgte han til Sverige. Der opnåede han efterhånden Johan III's gunst og beklædte 1577—81 den vigtige post som Sveriges faste udsending ved det polske hof, indtil han var nødt til at stikke af fra embedet på grund af en affære i Livland, som han åbenbart ikke gerne ville stå til regnskab for. Det var vanskeligt for ham at glemme den forurettelse, den danske konge og hansestæderne Danzig og Lübeck havde begået over for ham, de sidste havde beslaglagt nogle skibe med hans varer, så han havde lidt et betragteligt økonomisk tab. Han udkastede en storstilet og fantasifuld plan om Danmarks erobring, og i håb om hjælp knyttede han sig nært til den pavelige udsending Possevino; han havde endog den dristighed at søge paven om støtte. To gange rejste han til

²⁵) Johs Reinhusen, *Annales Flensburgenses 1558—1604* (1926), nr. 50, 325, 343.

²⁶) A. Schillings, *Matricule de l'université de Louvain IV* (1961), s. 727 Også nordboernes ophold i Louvain vil blive behandlet indgående i den ovennævnte afhandling.

Rom, og også hos den spanske konge talte den flensborgske lykkeridder sin sag, men forgæves. På den svenske konges bud blev han i 1584 kidnappet, ført til Sverige, og efter kort rettergang kom hans hoved til at pynte Stockholms byport.

Denne mærkelige personlighed tog sig af en lille nevø ved navn Thomas og sendte ham 1580 fra Sverige til Polen, hvor han skulle opdrages af jesuitterne. I 1585 befandt den unge mand sig ved det pavelige alumnat i Braunsberg, ved samme kollegium, hvor hans bysbarn Mandixen var død nogle år i forvejen. Det er muligt, at de to er mødtes, da den unge Thomas kom til Polen omtrent et år før Mandixens død. Men derefter fortabes alle spor. Måske er denne nevø identisk med broderen Balthasars søn Thomas, den senere storkøbmand i København? Alderen kan udmærket passe. I øvrigt optræder Thomas for første gang i Flensborg 1590, først i 1598 dukker han op i København, hvor han købte et hus. Vi ved, at den unge mand, der blev opdraget hos jesuitterne, også konverterede, og der blev i den anledning udtalt et håb om, at han senere kunne bruges i sit hjemland. Flytningen til København falder iøjnefaldende sammen med katolicismens fremstød i Danmark, med en stigende strøm af elever til jesuiterkolerne på den anden side Østersøen²⁷.

Inden århundredskiftet kendes endnu en konvertit fra Flensborg, nemlig *Cosmas Vake*, søn af rådmanden Harder Vake, der var indvandret fra Stade, og Catharina Tor Smeden. Hans forældre blev gift i maj 1562²⁸, og Cosmas, der formodentlig var den ældste søn, må altså være født efter dette tidspunkt. Han havde tre yngre brødre, Thomas, Claus og Hans. Den senere superintendent Fabricius beretter, at tre fremtrædende flensborgensere, Reinhold Tor

²⁷) Også med hensyn til Lorchius og hans nevø henvises til et kapitel i den omtalte afhandling.

²⁸) Reinhusen nr. 80, Alfred Meyse, Tor Smeden. Eine Flensburger Grosskaufmannsfamilie des 16. Jahrhunderts (1939) s. 19 f., 27.

Smede, Hans Kellinghusen og Harder Vake o. 1576 sendte deres børn til universitetet i Strassburg²⁹. Man har altid regnet med Thomas Vake som en af de bortdragende flensborgske studenter³⁰. Det er sandsynligt, at også hans ældre broder Cosmas var med. Da han i september 1586 blev immatrikuleret i Tübingen, var han allerede magister fra Strassburg. I Tübingen studerede han retsvidenskab og disputerede flere gange i tiden frem til 1589; der kendes i alt fire trykte disputater fra denne tid med ham som respondens³¹.

Både Strassburg og Tübingen var protestantiske universiteter, og det var den unge flensborgensers agt at fortsætte sine juridiske studier ved et tredie protestantisk universitet, nemlig Altdorf, hvor han blev indskrevet i begyndelsen af 1590.

I Altdorf var ved denne tid nogle interne stridigheder ved at nå deres klimaks. To år før var den berømte franske jurist Hugo Donellus (1527—91) blevet kaldt til universitetet som lærer. Det blev dog ikke hilst med glæde af den misundelige juridiske professor Hubert Giphanius (1534—1604), der var kommet til Altdorf fra Strassburg 1583. I 1590 tog han skridtet fuldt ud, forlod Altdorf og drog til det katolske universitet i Ingolstadt, hvor han også gik over til katolicismen. I denne strid tog Vake parti for Giphanius og kom hurtigt i klammeri med universitetsmyndigheder, idet han agiterede blandt studenter for at få dem til at følge Giphanius til Ingolstadt. Også Vakes pengesager synes at have været i uorden, og allerede i juli 1590 blev han taget i forvaring, indtil han havde svaret sine kreditorer, kun en måned senere blev han bortvist

²⁹) B. L. Königsmann, *Geschichte der Flensburgischen Stadtschule* (1800) s. 28.

³⁰) Meyse, s. 28.

³¹) H. Hermelink, *Die Matrikel der Universität Tübingen I* (1906) s. 647 (immatr. 26/9); Johs. Møller, *Cimbria literata I* s. 693; Georg Claeden, *Monumenta Flensburgensia I* (1765), s. 206 f.

fra Altdorf og rejste også til Ingolstadt.³² Sammen med ham var en anden flensborgenser ved navn Richard Beier, i begyndelsen af september blev de indskrevet som juridiske studenter ved universitetet³³.

En årrække er der tavshed om hans navn. I marts 1597 blev hans bysbarn Nicolaus Crusius, den senere rektor for Lütke Naamensens skole, promoveret til magister i Strassburg. I den anledning tryktes der en samling hyldestdigte, og blandt bidragydere findes en »Cosmas Vakius Flensburgensis«³⁴. Var det den flensborgske magister og jurist, som vi mødte sidst 1590 i det katolske Ingolstadt? Var han atter i det protestantiske Strassburg for at hylde sin landsmand?

Det er imidlertid iøjnefaldende, at Vake ikke bruger sin magistrertitel fra samme universitet, den var nok en fremhævelse værd. Derfor er det nødvendigt at undersøge andre muligheder.

I mange værker om Flensborg figurerer en vis Cosmas Simonsen Vake, der ifølge Arends var hører ved Flensborgs skole 1590, klosterprædikant 1594 og o. 1596—1626 sognepræst i Bergstedt. Arends mener desuden, at han muligvis er identisk med Cosmas Simonius fra Hamborg, der blev immatrikuleret i Rostock 1587³⁵. Når man går Arends kil-

³²) Elias v. Steinmeyer, *Die Matrikel der Universität Altdorf I* (1912) s. 40, II (1912) s. 181. Om Donellus se *Allgemeine Deutsche Biographie* V, s. 331 f., om Giphanius *ibid.* IX, s. 182 f.

³³) Götz v. Pölnitz, *Die Matrikel der Ludwig-Maximilians-Universität Ingolstadt-Landshut-München I* (1937), sp. 1233.

³⁴) In honorem ornatissimi viri Dn. Nicolai Crusii Flensburgensis Holsati cum in inclyta Argentinensium Academia, a reverendo & clarissimo viro Dn. Philippo Marbachio S. Theologiæ Doctore & Decano spectabili secunda laurea orneretur 10. Martij Anno 1597, amicorum aliquot gratulationes. Argentorati 1597. Blandt andre versforfattere bemærkes Johannes Vake, der i sit bidrag betegner Crusius som sin præceptor.

³⁵) Otto Fr. Arends, *Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationstiden til 1864*, II, s. 331.

der efter, viser det sig, at efternavnet Vake kun forekommer i Reinhusens annaler og i H. N. A. Jensens kirkelige statistik³⁶, mens de andre har fornavnet i forbindelse med patronymet Simonis³⁷. Efternavnet i den udgave af Reinhusen, som F. Gundlach udgav 1926, er imidlertid en tilføjelse af udgiveren,³⁸ der åbenbart har følt sig fristet til at følge Jensen, hvis kilde ikke kendes. Men det er sandsynligt, at han ved at bygge på det temmelig sjældne fornavn på eget initiativ har identificeret høreren ved latinskolen med Cosmas Vake, som man på hans tid kun kendte lidt til; man måtte nøjes med de sparsomme oplysninger, som Johs. Møller og Claeden havde fundet. Forvekslingen er ikke så mærkelig, især når man tager i betragtning, hvordan i den nyeste tid den ene forfatter efter den anden blindt synes at stole på den oplysning; selv en så fremragende kender af slesvig-holstensk personalhistorie som Th. O. Achelis kører videre i det gamle spor³⁹. Kronen på værket sættes imidlertid i en ret ny afhandling om Flensborgs musikliv, hvor Cosmas Simonsen Vake uden nogensomhelst smålig skelen til patronymet udnævnes til søn af Harder Vake⁴⁰. Vi kender i øvrigt ikke andre medlemmer af familien Vake, der får tilføjet deres patronym; familienavnet var så fast forankret i datidens brug, at man ligefrem kunne ønske et patronym som mellemed, så det blev lettere at fastslå slægtskabsforholdet.

Personalhistorien kan være et temmelig indviklet om-

³⁶) Reinhusen nr. 780; H. N. A. Jensen, Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogthums Schleswig (1840—42), s. 874.

³⁷) Joh. Heinr. Fehse, Versuch einer Nachricht von den evangelisch-lutherischen Predigern in dem Nordertheil Dithmarschens (1769—73), s. 422 note 56; Joh. Melch. Krafft, Holsteinische Zwey-Hundert Jährige Jubel-Feyer (1730), s. 394.

³⁸) Reinhusen s. XIV.

³⁹) Zeitschrift der Zentralstelle für Niedersächsische Familiengeschichte XIII (1931) s. 152.

⁴⁰) Hans Peter Detlefsen, Musikgeschichte der Stadt Flensburg bis zum Jahre 1850 (1961), s. 221.

råde. I det flensborgske gymnasiebiblioteks musikaliekatolog findes en komposition af Cosmas Vake, som denne har tilegnet sin slægtning Hans Hartmann, den kongelige amtsskriver i byen. Kompositionen er dateret 1598, mens forfatteren agtede at drage fra Flensborg til Strassburg. Detlefsen tilskriver arbejdet den ovennævnte Cosmas Simonis⁴¹, det er en logisk slutning på grundlag af mangelfulde præmisser. Han tager som allerede nævnt ikke hensyn til patronymet og heller ikke til den omstændighed, at Cosmas Simonis i 1598 allerede et par år havde været sognepræst i Bergstedt, langt fra Flensborg.

For at finde frem til den Cosmas Vake, må vi først se lidt på familien. Hvis han ikke var identisk med studenten fra Ingolstadt, kunne han næppe heller være søn af Harder Vake, der sikkert ikke havde to sønner med samme sjældne fornavn. Men der fandtes i Flensborg en anden rådmand Vake, der bar fornavnet Paridum og antagelig var yngre broder til Harder Vake. Denne Paridum blev 1576 gift med Agnete, datter af Hans Kellinghusen. De kunne netop have en søn i passende alder, der altså i lighed med sin fætter og navnefælle o. 1597—98 studerede i Strassburg, som traditionsmæssigt var målet for familien Vakes studierejser. Han har muligvis været hjemme på besøg eller af andre årsager, måske på grund af moderens død, som indtraf i marts 1598, og agtede nu atter at rejse ud. Også slægtskabsforholdet til Hartmann er det muligt at klarlægge, da denne var gift med en anden datter af Kellinghusen. Det forekommer altså sandsynligst, at den Cosmas Vake, der skrev digtet i Strassburg i 1597 og den, der optrådte som komponist i Flensborg året efter, var en og samme person, og ikke en søn af Harder, men af Paridum Vake. Denne antagelse styrkes gennem en oplysning af den utrættelige genealog O. H. Møller, at Paridum Vake havde to sønner,

⁴¹) Ernst Prætorius, *Katalog der Musikalien-Sammlung der Königl. Gymnasialbibliothek in Flensburg* (1905, *Beilage zum Jahresbericht Ostern 1906*), s. 14; Detlefsen s. 221.

Cosmas og Hans. Den første blev 1606 gift med borgmester Henrik v. Meerfeldts datter og nævnes senere ved flere lejligheder⁴².

At den første Cosmas ikke kan være identisk med de to andre, bevises tydeligst gennem hans videre levnedsløb. I februar 1598 blev han indskrevet blandt juristerne i Padua⁴³, altså kunne han næppe være komponisten. Godt to år senere, i juni 1600, forpligtede han sig som bayersk hofråd og havde på det tidspunkt erhvervet sig juridisk doktorgrad⁴⁴. I december indskrev han sig i den tyske nations matrikel i Siena og glemte ikke at anføre sin stilling som hertug Maximilians råd.⁴⁵ Da han på sin Italiensrejse i juni 1601 prentede sit navn i den tilsvarende matrikel i Perugia, havde hans titel fået tilføjelsen »equus s. Lateranensis«⁴⁶, antagelig erhvervet under et ophold i Rom, som har været mål for den konverterede flensborgensers pilgrimsrejse. Hans overgang til den katolske kirke er sandsynligvis sket allerede før hans indtræden i bayersk tjeneste. I august 1601 var han atter i Padua⁴⁷. Samme år blev arven efter hans fader, der var død sidst i 1599, bragt i orden. Sønnen Cosmas fik lov til at udføre sin arvepart. I den anledning gav han rådet 200 daler og en sølvhjort⁴⁸.

⁴²) O. H. Møller, *Erneuertes Andenken Ehrn Thomas Attzersen . . .*, s. 36; Stadtarchiv Flensburg A. 34: IV, f. 317v (optaget blandt de 24 mænd 15. februar 1607); Detlefsen s. 112 (som vidne i en retssag 1611); Claeden I s. 353 (som en af de 24 mænd maj 1613).

⁴³) Personalhistorisk Tidsskrift 9: I (1929) s. 37.

⁴⁴) Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Abt. I, Staatsverwaltung 1304, f. 30. Jeg vil gerne benytte lejligheden til at takke arkivet for dets vidtrækkende imødekommenhed ved fremskaffelse af oplysninger om Vake.

⁴⁵) Fritz Weigle, *Die Matrikel der deutschen Nation in Siena 1573—1738*, I (1962), s. 152.

⁴⁶) Fritz Weigle, *Die Matrikel der deutschen Nation in Perugia 1579—1727* (1956), s. 46.

⁴⁷) Personalh. Tidsskr. 9: I, s. 37.

⁴⁸) Reinhusen nr. 1356. Moderen Catarina døde allerede i marts 1598, hvorefter Harder i juli 1599 påny giftede sig, men dette ægteskab varede

Efter Italiensrejsen har Cosmas Vake koncentreret sig om sit arbejde i bayersk tjeneste. Hans fyrste, hertug Maximilian (1573—1651), havde 1598 tiltrådt regeringen. Måske kendte han Vake allerede fra deres samtidige studietid i Ingolstadt. Den unge fyrste ønskede at sikre sig kvalificerede rådgivere, og der blev i hans regeringstid hvervet mange ikkebayrere til de administrative opgaver⁴⁹.

De bayerske arkivalier kan sikkert fortælle et og andet om hofråd Vakes virke. Med velvillig assistance fra bayerske kolleger er det lykkedes mig at fremdrage nogle spredte oplysninger. Af lønningsregnskaberne fremgår det, at Vake fik sin første løn 1602, ialt 700 gylden, nemlig for det første tjenesteår 200 gylden, for det andet år, idet Italiensopholdet er trukket fra, 100 gylden, og endelig for det sidste år (1602) 400 gylden.⁵⁰ Samme år blev han tilfornøjet en hertugelig kommission. Vake synes at have været utilfreds med sin løn, selv om den blev sat op med 100 gylden, og anmodede derfor i oktober 1604 om en yderligere forhøjelse. I ansøgningen anførte han, at det hidtil havde været nødvendigt at spæde til af sin formue, da det var umuligt i München med en årsløn af 500 gylden at klare udgifterne til føde, daglige klæder, brændsel og bolig til sig selv og sine nærmeste. Hertugen bevilgede ham også et engangsbeløb på 200 gylden, altså ingen lønforhøjelse. I november samme år skaffede han sig en ekstra indtægt

altså kun godt tre måneder (se *ibid.* nr. 1250, 1335). Harders testamente er trykt hos O. H. Møller, *Erneuertes Andenken Ehrn Thomas Attzersen* ..., s. 79 f. Om arvesagen, se Claeden I, s. 206 f., L. Rohling, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Flensburg* (1955), s. 308. Bevillingen i Stadtarchiv Flensburg A. 34: IV, f. 83 f. (1601 4/12). Hjorten blev 1624 foræret som fadderskabsgave til statholderen Gerhard Rantzau.

⁴⁹) S. Riezler, *Geschichte Baierns*, V (1903), s. 5, 12 f.

⁵⁰) Bayer. Hauptstaatsarchiv Abt. V, Hofzahlamsrechnung 51. Hofrådernes årlige løn lå i begyndelsen af Maximilians regeringstid mellem 200 og 726 gylden, se Riezler VI, s. 71.

ved til hertugen at sælge fire »zimer zöbl«, som indbragte ham den pæne sum af 950 gylden, næsten to års løn⁵¹.

Vake måtte endnu en række år lade sig nøje med en årlig løn af 500 gylden⁵². Men enten har det været tilstrækkeligt eller også forstod han at skaffe sig flere ekstra-indtægter; snart optrådte han tillige som ejendomsbesidder. I 1612 forlenedes han af hertugen med Niederhof i Holzhausen, som han selv havde købt⁵³. Et år senere blev han udnævnt til kansler i Burghausen, en lille by i det sydlige Bayern, beliggende ved Salzach nær dens udmunding i Inn, ikke langt fra grænsen til ærkebispedømmet Salzburg, hvor en anden konvertit fra det danske monarki, københavneren Johannes Kydius, i tiden 1617—22 indtog den vigtige stilling som ærkebispens gejstlige råd⁵⁴. Kansleren varetog foruden kancellifunktioner også forvaltningen og opsynet med alle fyrstelige len i sit distrikt⁵⁵.

Også som bayersk embedsmand har Cosmas Vake vedligeholdt forbindelse med sin familie i Flensborg. Da hans nevø Harder, søn af Thomas Vake, senere juridisk doktor og syndikus i Kiel, under sine studier i Hamborg i september 1616 forsvarede nogle teser, tilegnede han disputatsen til flere slægtninge, først og fremmest til sin farbroder i Bayern⁵⁶.

⁵¹) Bayer. Hauptstaatsarchiv Abt. V, Hofamtsregistratur 423/776. Den egenhændige ansøgning er dateret 25/10 1604, han underskriver sig Vagh. I øvrigt staves hans navn også som Fagh, Vackhe eller Vackhius.

⁵²) Ibid., Hofzählamtsrechnung 62 (hans sidste løn for det første halvår 1613 androg 250 gylden).

⁵³) Bayer. Hauptstaatsarchiv Abt. I, GU Wolfratshausen 33.

⁵⁴) Om hans skæbne vil der på grundlag af materiale i jesuiterordenens centralarkiv og i arkiverne i Salzburg snart fremkomme en særskilt afhandling.

⁵⁵) G. Ferchl, Bayerische Behörden und Beamte 1550—1804, I (1908) s. VIII, 75.

⁵⁶) Bernhard Werenbergius, Progymnasmatum Politicorum septimum de republica in genere, sive de fine, definitione et divisione ejusdem. Se også O. H. Møller, Erneuerter Andenken Ehrn Thomas Attzersen, s. 36.

Efter seks års tjeneste i Burghausen døde Cosmas Vake i juni 1619⁵⁷, kort efter begivenhederne i Böhmen, som førte til trediveårskrigen.

Cosmas Vake var gift med Maria Katharina von Elsenheim, der hørte hjemme i en indflydelsesrig bayersk embedsmandsfamilie. Allerede af den ovenfor omtalte ansøgning af 1603 synes det at fremgå, at han havde familie, og 1606 bliver han udtrykkelig betegnet som svoger af hofråden Heinrich Elsenheim⁵⁸. Ved sin død efterlod Vake foruden sin enke tre børn: Benno Christoph, Benno Conrad og Maria Katharina. Enken og børnene fik 1620 lensbrev på ejendommen i Holzhausen. Benno Conrad indtrådte i jesuiterordenen og opholdt sig i august 1635 i Neuhausen i Böhmen, hvorfra han bemyndigede en anden til på hans vegne at overtage gården og tiendet i Holzhausen som len⁵⁹. I 1639 befandt han sig i Prag, var da præsteviet og betegnedes som lovende prædikant. Men allerede den 14. oktober samme år døde han, kun 29 år gammel, af en smitsom sygdom, antagelig byldepest. Ved sin død havde han været 10 år i ordenens tjeneste⁶⁰.

De spredte eksempler lader kun glimtvis ane en katolsk aktivitet i Flensborg. Forbindelsen med udlandet styrkede eventuelle spirer, men datidens lovgivning tillod ikke fri udfoldelse i hjembyen, så de konverterede måtte søge deres lykke i det fremmede.

⁵⁷) Ferchl I, s. 75.

⁵⁸) Bayerisches Hauptstaatsarchiv Abt. I, Hofkammersessionsprot. 1606, sml. Ferchl, *Ergänzungsband*, s. 83. Flere medlemmer af familien Elsenheim, se Ferchl, register.

⁵⁹) Bayerisches Hauptstaatsarchiv Abt. I, *Gerichtsurkunden Wolf-ratshausen* 33, sml. Ferchl II, s. 1348.

⁶⁰) ARSI Boh. 12, f. 159, Hist. Soc. 46, f. 34. En særlig tak for denne og andre oplysninger skylder jeg ordensarkivaren P. Josef Teschitel S. J. Første uges exercitier omfatter betragtninger bl. a. om synden, døden, dommen og helvedet (via purgativa), *Lexikon für Theologie und Kirche* III, sp. 1297 ff.